

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

XIX. VE XX. YÜZYIL'DA KÜTAHYA'DA FAALİYET GÖSTEREN GAYRİMÜSLİM TÜCCARLAR *

Ümran ENGÜR **

Öz

Araştırmanın temel noktası XIX. yüzyıl ortalarından XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan süre içinde Kütahya'da yaşamış olan gayrimüslim tüccarların, iktisâdi ve ticari hayattaki durumlarını tespit etmek ve aynı dönem içerisinde Kütahya'daki Müslümanlara nispeten iktisadi açıdan hangi seviyede oldukları sorularına cevap aramaktır. Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının siyasi konularda olumsuz bir imaj sergilemeleri onların sosyal ve ekonomik açıdan yeterince iyi analiz edilememesine neden olmuştur. Bu çerçevede bütün gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının iktisadi ve ticari hayatlarının iyi anlaşılması için yerel tarih incelemelerinin bir araya getirilmesi gerekmektedir. İşte bu noktada belirli bir alan içerisinde yaşayan gayrimüslimlerin, iktisâdi-ticari hayatlarının incelenmesi hem iktisadi tarihimiz açısından hem de farklı dil, din ve kültüre sahip unsurların bir arada yaşama becerilerinin ortaya çıkarılması bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler; Kütahya, Osmanlı, Gayrimüslim, Ticaret, Tüccar

NON-MUSLIM MERCHANTS OPERATING IN THE XIX. AND XX. CENTURIES IN KÜTAHYA

Abstract

The main point of the research from the middle of the XIX. century until the first quarter of the XX. century to determine their status of economic and commercial life of non-Muslim merchants who lived in Kütahya during this period, to compare them to the Muslims in Kütahya in the same period to seek answers to the questions of what level they are economically. Non-Muslim Ottoman citizens who displaying a negative image on political issues, their social and economic has not been adequately analysed. In this context, in order to have better understanding of the economic and commercial life of non-Muslim Ottoman citizens, local history of reviews need to be combined. In this context, economic-commercial lives of non-Muslims within a certain area both our economic history and in terms of finding out coexistence skills of elements with different languages, religions and cultures are important.

Key Words; Kütahya, Ottoman, Non-Muslim, Trade, Merchant

* Bu makale Doç. Dr. Arif Kolay danışmanlığında *Kütahya ve Çevresinde Gayrimüslimlerin Ticari Faaliyetleri(1839-1918)* adlı Yüksek Lisans tezinden yararlanılarak yapılmıştır.

** Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, hande2043@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3148-7010>.

1. GİRİŞ

Kütahya, II. Kılıç Arslan'ın 1180'de Batı Anadolu'ya başlatmış olduğu sefer sonrasında kesin olarak Selçuklu idaresine geçmiştir. Kütahya'daki Selçuklu hâkimiyeti, 1280'de Moğolların Anadolu'yu ele geçirmelerinden sonra özellikle Anadolu'nun batı kesimlerinde merkezi idarenin çöküşüne kadar devam etmiştir (Turan, 2015: 185-194). Bundan sonraki süreçte ise *Germiyanoğullarının* Kütahya'da idare kurdukları ve bunu 1395–1402 arasındaki Osmanlı egemenliği dönemi hariç 1420'ye kadar sürdürdükleri görülmektedir. 1429 tarihinde kesin olarak Osmanlı idaresine geçen Kütahya, 1833 yılına kadar Anadolu sancak merkezi olarak idarî teşkilatta önemli bir yer elde etmiştir (Varlık, 1996: 33-35). Gerek Selçuklu, gerek Germiyanoğulları ve Osmanlıların Kütahya'daki ilk idareleri sırasında kentte önemli bir gayrimüslim unsurun yaşadığı bilinmektedir. Fakat gayrimüslimlerin varlığından bahseden bir kayıt bulunmamaktadır (Bayartan, 2009: 58). Bu eksiklik 1520'de gerçekleştirilen tahrir kayıtlarına kadar devam etmektedir. Nitekim bu ilk tahrir kayıtları içerisinde kentte *Yahudiyan*, *Ermeniyan* ve *Rumiyan* adlı üç tane gayrimüslim mahalle adı yer almaktadır. 1520 tarihli tahrir kaydına göre; Kütahya'nın 145 hane¹ ve 729 nüfus ile en büyük mahallesi Ermeniyan Mahallesi'dir. Rumlar ise 26 hane ile 131 nüfusa sahip iken Yahudiler 15 hane ile 75 kişilik nüfusa sahiptir. Bu verilere göre şehirdeki gayrimüslimler toplam nüfusa göre % 21,6'lık orana sahiptir. Genel nüfusa oranla Ermeniler nüfusun % 16,9'unu, Rumlar % 3'nü, Yahudiler ise % 1,7'ni oluşturmaktadır (Türkkan, 2014: 117).

İbrahim Çakır'ın *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kütahya Kazası* adlı çalışmasına göre; 1675-1676 Avarız Tahrir defteri kayıtlarında Kütahya'da Büyük Orta, Lala, Küçük Orta ve Çerçi-Kefere mahallelerinde sadece gayrimüslimler yaşamaktadır. Ahi Erbasan, Çerçi Müslüman, Ahi Evran, Şhreküstü, Lala Hüseyin Paşa ve Bölücek mahallelerinde gayrimüslimler, Müslümanlar ile birlikte ikâmet etmektedirler (Çakır, 2016: 252). Kütahya şehir nüfusunun % 84'ü Müslüman, % 16'sı gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Büyük Orta, Küçük Orta, Lala ve Çerçi Kefere Mahallesi'nde kayıtlı gayrimüslim hane toplamı 79'dur. Şehrin diğer mahallelerinde Müslümanlarla birlikte yaşayan gayrimüslimler, Ahi Erbasan Mahallesi'nde üç, Çerçi Müslüman Mahallesi'nde 12, Şhreküstü Mahallesi'nde 13, Lala Hüseyin Paşa Mahallesi'nde iki, Bölücek Mahallesi'nde iki, Ahi Evran Mahallesi'nde iki hane olarak kaydedilmiştir. Buna göre şehirdeki gayrimüslim hanelerinin toplamı 113'tür (Çakır, 2016: 254). Evliya Çelebi, seyahatnamesinde bu dönemde şehirde üç Ermeni ve üç Rum Mahallesi olduğunu, Yahudilerin artık sadece ticaret amacıyla şehre gelip gittiğini ancak şehre yerleşmediklerini belirtmiştir (Kahraman, 2017: 20).

Lokman Aydın'ın *1834 tarihli Kütahya Reaya Nüfus Defteri* çalışması ile çok uzun bir dönem sonrası Kütahya'daki gayrimüslim nüfus hakkında bilgi edinilebilmektedir. Reaya nüfus defteri kayıtlarına göre; Kütahya'da yaşayan Rumların toplam sayısı 1.092'dir. Çerçi Müslüman ve Ahi Evran mahallelerinde Müslüman halk ile birlikte yaşayan Rumlar, Lala Hüseyin Paşa Mahalle'sinde Müslüman, Katolik ve Ermenilerle aynı mahallede yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Çerçi Kefere ve Ahi Evran mahallelerinde sadece Rumlar ikamet etmişlerdir. Çerçi Müslüman Mahalle'sinde, Rum reaya erkek nüfus 535'tir. Mahallenin adı Müslüman olsa da nüfusun % 78'i Rumlardan oluşmaktadır. Müslümanlar ve Rumların birlikte yaşadığı Ahi Evran Mahallesi'nde Rumlar 154 erkek nüfusa sahipken, sadece Rumların yaşadığı Çerçi Kefere Mahallesi'nde 329 erkek nüfus bulunmaktadır. Müslüman, Rum, Katolik ve

¹ XIV. Yüzyıla ait Tahrir defterlerinde hane deyimi "aile" anlamında kullanılmakta ise de buradaki hane bir vergi hanesidir. Vergi mükellefi çift resmi ödeyen bir baba yanında "mücerred" oğlu ya da vergi mükellefi kardeşi ayrı ayrı yazılmakla beraber aynı çatı altında oturmaktadırlar. Hane deyimi için ayrıntılı bk. (Göyünç, 2011: 346).

Ermenilerin birlikte yaşadığı tek mahalle olan Lala Hüseyin Paşa'da toplam 852 Rum erkek bulunmaktadır. Onları 223 kişi ve % 26'lık oran ile Ermeniler takip etmektedir. Rumlar 74 kişi ile % 9, Katolikler 36 kişi ile % 4'lük oranı oluşturmuşlardır (Aydın, 2019: 541-542). Kütahya'da toplam 963 Ermeni reaya yaşamakta olup, bunların en yoğun oldukları mahalleler Lala Hüseyin Paşa ve Büyük Orta Mahallesi'dir. Ahi Mustafa Mahalle'sinde ise sadece 3 Ermeni vardır. Ermenilerin Katolik mezhebi ayrı bir millet olarak kaydedilmiştir. Kütahya'da toplam 373 Katolik reayadan % 36'sı Küçük Orta, % 20'si Büyük Orta, % 16'sı Şhreküstü Mahallesi'nde yaşamaktadır. Balıklı, Hacı Ahmed ve Lala mahallelerindeki Katoliklerin toplam oranları % 26'dır. Ahi Mustafa Mahalle'sinde 185 Müslüman ve 3 Ermeni yanında bir baba ve oğul olmak üzere 2 Katolik kayıtlıdır. Ahi Erbasan Mahallesi'nde ise 166 Müslümana karşılık Katolik reaya dört kişi olarak tespit edilmiştir. Kütahya'da toplam 963 Ermeni reaya yaşamakta olup, bunların en yoğun oldukları mahalleler Lala Hüseyin Paşa ve Büyük Orta Mahalleleridir. Ahi Mustafa Mahalle'sinde ise sadece 3 Ermeni vardır (Aydın, 2019: 546-550).

Refik Arıkan'ın *Tanzimat Döneminde Kütahya* adlı çalışmasındaki 1844-1845 temettüat defterleri verilerine göre Ermeniler 664 hane ile 4.235 nüfusa sahip olup bunun 134 hane ile 853 kişilik kısmı Katolik olarak tespit edilmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ermeniler, Balıklı, Lala Hüseyin Paşa, Ahi Erbasan, Büyük Orta, Küçük Orta, Şhreküstü, Bölücek, Hacı Ahmed, Ahi Mustafa mahalleleri gibi birçok mahallede karışık olarak yaşamaktadırlar. Ermenilerin yaşadığı mahalleler arasında en fazla nüfusa sahip oldukları mahalle 204 hane ve 1.446 nüfusla Çerçi Süleyman Mahallesi'dir. Onu 117 hane ve 645 nüfus ile Lala Mahallesi ve 102 haneli 635 nüfusla Şhreküstü Mahallesi takip etmektedir. Kütahya mahalleleri arasında en az Ermeni'nin yaşadığı yer ise 11 hane ve 56 nüfusla Bölücek Mahallesi'dir (Arıkan, 2010: 93-95). 1844-1845 temettüat sayımlarına göre Ermenilerden sonra gelen ikinci gayrimüslim grup olan Rumlar ise, 221 hane ve 1.345 nüfusla gayrimüslim nüfus içinde % 24 orana sahiptir. Kütahya'nın beşte bir nüfusunu oluşturan Rumlar, yerleşim düzenleri açısından Çerçi Kefere, Çerçi Müslüman, Lala Hüseyin Paşa ve Ahi Evran gibi mahallelerde Müslümanlar ile birlikte karışık olarak yaşamaktadırlar (Arıkan, 2010: 96-104). Osmanlı Devleti'nde yapılan kanun ve nizamname değişikliklerinden biri olan *1881 Sicil-i Nüfus Nizamnamesi* sonrası yapılan nüfus sayımında ise Kütahya'da Müslümanlardan sonra ikinci büyük grup Ermenilerdir ve bunlar da dini olarak Gregoryan ve Katolik olmak üzere iki farklı millet şeklinde kaydedilmişlerdir. Ermenilerin Gregoryan mezhebinden olanları, 2.353 kadın ve 2.296 erkek olmak üzere toplamda 4.649 kişidir. Katolikler ise çoğunluğu Kütahya merkezde ikamet eden ve geri kalanı Eskişehir Kazasında yaşamak üzere 515 kadın ve 451 erkek ile toplamda 966 kişidir. Rumlar ise 3.293 kadın ve 3.436 erkek olmak üzere sancak genelinde toplam 6.729 kişidir (Arıkan, 2010: 93-104).

1. Gayrimüslimlerin Mesleki Dağılımları

Osmanlı Devleti, idari bütünlüğün ve toplumsal birliğin sağlanabilmesi için giriştiği tüm reformların başarısını, sağlam bir mali alt yapı oluşturulmasına bağlıyordu. Bu nedenle mali problemlerin çözümlenmesinin ancak devletin yeterli ve sağlam gelir kaynaklarına ulaştırılması ile mümkün olacağını düşünüyordu. Bu amaçla yapılacak mali reformları yürütebilmek için 1842'de eyaletlerde muhassıllık sistemi kurulmuştur. Bu sistemden olumlu bir netice elde edilemeyince, 1845'te nüfusun vergi ödeme gücüne göre, adil vergi dağılımını gerçekleştirmek amacıyla "*temettü*" sayımları yapılmaya başlanmıştır. Bu sisteme göre; nüfusun sahip olduğu emlak, arazi, hayvan, tüccar ve esnafın bir yıldaki tahmini gelir miktarı tespit edilerek defterlere kayıt ediliyordu. Temettüat defterlerinden sadece nüfusun arazi, hayvan, gayrimenkul bilgileri dışında bölgeler ve kişiler arasındaki ticari faaliyetler ve bu faaliyetlerden elde edilen gelirler hakkında çeşitli bilgilere de ulaşılabilmektedir. Temettüat defterleri, ticari faaliyetler sonucu elde edilen gelirlerin sektörlere göre dağılımını, sanai ve

ticari faaliyetlerden elde edilen gelir türlerini de yansıtmaktadır (Güran, 2014: 192-202). Defterlerde hane numaralarının üzerine hane reisi hangi iş ile meşgul ise o iş, mesleği olarak kaydedilmiştir. Bu veriler şehirde faaliyet gösteren meslek gruplarını tespit etme olanağı da vermektedir (Özcan, 2011: 155). Ayrıca kuşaktan kuşağa bilgi ve beceri aktarımıyla bazı meslek dallarında belirli grupların uzmanlaşması, Osmanlı toplumunda *etnik iş bölümü* olarak adlandırılabilir bir mesleki dağılım getirmiştir (Polat, 2014: 7-8). Bu doğrultuda temettuat defterlerine göre Kütahya'da bulunan gayrimüslim halkın mesleki dağılımlarının kabaca bir tasnifi yapılmıştır (BOA.ML.VRD.TMT.d.nr.8740, 8746, 8748, 8750, 8756, 8758, 8766, 8769, 8770, 8771, 8778; 29 Zilhicce 1261/29 Aralık 1845).

Tablo 1: Gayrimüslimlerin Mesleki Dağılımları

Meslek Adı	Adet	Meslek Adı	Adet
Abacı	3	Irgat	17
Attar ²	12	Kalaycı	1
Arpa Satıcısı	1	Kasap	1
Ayak Tüccarı ³	1	Kazzaz ¹⁵	6
Bahçıvan	1	Kazzaz Çırağı	1
Balıkçı	5	Kazancı	3
Bardakçı	10	Keçeci	2
Bardakçı Kalfası	1	Kemani ¹⁶	1
Bardakçı Çırağı	1	Kiremitçi	5
Bakkal	5	Kiremitçi Kalfası	1
Bakkal Çırağı	1	Kuyumcu	37
Bakırcı	44	Kuyumcu Kalfası	3
Bakırcı Kalfası	2	Kuyumcu Çırağı	3
Bakırcı Çırağı	3	Kuyumcu Hurdacısı	1
Bakırcı Tüccarı	1	Kürkçü	20
Berber	8	Kürkçü Çırağı	3
Berber Çırağı	2	Kürkçü Kalfası	3
Beylik Çobanı	1	Koltukçu ¹⁷	1
Bezirgân ⁴	45	Kömürcü	1
Bezzaz ⁵	11	Lüleci ¹⁸	8
Boyacı	9	Mahalle Kâhyası ¹⁹	1
Boyacı Kalfası	1	Manifaturacı	1
Boyacı Çırağı	1	Makberci(Mezarcı)	1
Bozacı	1	Mektep Hocası	1
Çanakçı	9	Mimar	1
Çanakçı Kalfası	1	Mubayaacı ²⁰	2
Camcı	1	Papaz	4
Çamurcu	4	Pabuççu	153
Çam Kerestecisi	1	Papuççu Ustası	1
Çemberci ⁶	2	Papuççu Irgadı	2
Çerçici ⁷	3	Pabuççu Çırağı	1
Çerçi Çırağı	1	Sabuncu	1
Değirmenci	8	Saraydar ²¹	1

² Attar; Güzel kokular ile şifalı bitkileri ve bunlardan yapılan ilaçları satan kişi (Sarı, 1991: 94).

³ Ayak Tüccarı; Dükkân sahibi olmayan, dükkân kiralamaya ekonomik gücü yetmeyen, küçük sermayeli seyyar satıcılardır. Seyyar satıcıların belirli bir ticaret mekânları yoktur (Bilge, 2018: 61).

⁴ Bezirgân; İpek ve kumaş olmak üzere her türlü ticaret ve alım satım işleriyle uğraşan tüccar anlamındadır. XVI. yüzyıla ait Osmanlı Sancak Kanunnamelerinde ise ticaret erbabı ipek tüccarı, seyyar tüccar anlamında kullanılmıştır (İpşirli, 1992:103).

⁵ Bezzaz; Bezcilerle manifaturacılara verilen isimdir (Pakalın, 2009: 228).

⁶ Çemberci; Sözlükte Çenber şeklinde olup tahtadan veya demirden yapılan daire halka kasnak veya başa bağlanan yemeni şeklinde geçmektedir (Devellioğlu, 1993: 154).

⁷ Çerçici; Her nevi ufak tefek eşya satan ve genellikle para ile satmayıp başka mallarla değiştiren gezginci esnaf hakkında kullanılan tabirdir. Eşyayı yere yayarak satanlara çerçici denildiği gibi yaymacı da denilirdi (Pakalın, 2009: 352).

Dest-i Bardakçı	2	Saray Kalfası	1
Debbağ(Tabak) ⁸	10	Simitçi	1
Dikimci	1	Şekerci	1
Dikimci Kalfası	2	Şekerci Çırağı	1
Dikimci Çırağı	7	Tahmis ²²	1
Demirci	1	Tellak	3
Dökümcü	2	Terzi	156
Dökümcü Kalfası	1	Terzi Kalfası	15
Dülger ⁹	13	Terzi Çırağı	29
Eczacı	2	Terzi Baskıcısı	2
Enfiyeci ¹⁰	1	Terzi Hurdacısı	1
Eskici	12	Tüccar	5
Ekmekçi Kalfası	1	Ütücü	1
Fincancı ¹¹	21	Yağcı	7
Fincancı Kalfası	14	Yağcı Kalfası	1
Fincancı Çırağı	9	Yağcı Çırağı	1
Haffaf ¹²	1	Yemenici Ustası ²³	1
Haffaf Çırağı	1	Yemenici Baskıcısı	1
Hamal	4	Yırtımcı ²⁴	10
Hekim	1	Yırtımcı Tüccarı	1
Han Odabaşısı ¹³	2	Yorgancı	2
Hizmetkâr ¹⁴	3	Toplam	840
Meslek Grupları	Yüzde	Meslek Grupları	Yüzde
Esnaf Grubu	%5.980	Resmi Hizmet	%2.5
Ticaret Grubu	%4.62	Eğitim Hizmeti	%08.4
Yapı ve İnşaat	%2.68	Dini Hizmet	%33.6
Hizmet Sektörü	%2.10	Güzel Sanatlar	%08.4

¹⁵ *Kazzaz*: İpekçi, ipek işleyen ve ipek satan kişi (Devellioğlu, 2009: 500).

¹⁶ *Kemani*; Alaturka müzikte keman çalan kimse anlamındadır (Akalin, 2011: 1383).

¹⁷ *Koltukçu*; Dükkân sahibi olmayan, dükkân kiralamaya ekonomik gücü yetmeyen, küçük sermayeli seyyar satıcılarıdır. Seyyar satıcılar ürünlerini güneşlik ve hasır örtülerle korunan koltuk denilen tezgâhlarda satarlardı (Bilge, 2005: 22-23).

¹⁸ *Lüleci*; Çubuklarla nargilelerde kullanılan ve lüle denilen aleti yapan sanatkârın adıdır. Ayrıca lüleden yazı hokkası, fincan, kahve şeker kutusu, tütün kasesi gibi ürünler de yapılırdı (Pakalin, 2009: 372).

¹⁹ *Mahalle Kâhyası*; Osmanlı'da kâhya tabiri toplum ve idare hayatında uzun bir süre muhtar kocabaşı anlamına gelen gayrimüslim kethüdalar için kullanılmıştır. Osmanlı kaynaklarında kethüda resmi devlet görevlileri için kullanılmakta olup II. Mahmut döneminde gayrimüslimlerin yaşadığı yerlere kâhya tayin edilmiştir. Ayrıntılı bk. (Canatar, 2002: 332-334).

²⁰ *Mubayaacı*; Devlet adına üretici ve esnaftan maliyetine yakın bir fiyatla bir nevi aynı vergi niteliğinde olan mal ve eşyayı satın alma işini yapan görevli anlamındadır (Devellioğlu, 1993: 700).

²¹ *Saraydar*; Konaklarda mutfak ve diğer bazı hizmetlerde çalıştırılan kimselere verilen isimdir (Pakalin, 2009: 126).

⁸ *Debbağ*; Ham deriyi kullanılabilir hâle getirmek için uygulanan işlemlerin tümüne tabaklama denir. Bu işi yapana da tabak ustası denilmektedir (Pakalin, 2009: 498).

⁹ *Dülger*; Yapıların kaba ağaç işlerini yapan kimsedir (Akalin, 2011: 734).

¹⁰ *Enfiyeci*; Kurutulmuş tütünden yapılan ve buruna çekilen keyif verici toz satan kimse (Akalin, 2011: 799).

¹¹ *Fincancı*; Porselen veya cam eşya satan kimse (Akalin, 2011: 878).

¹² *Haffaf*; Ayakkabı, terlik gibi ürünleri yapan ve satan kişi (Devellioğlu, 1993: 310).

¹³ *Han Odabaşısı*; Bir handa odaların kiraya verilmesi işini üstlenen yönetici ve anahtarlarını koruyan kimse anlamındadır. Odabaşılar, hanlardaki oda sahiplerinden kira toplayarak geçimlerini sağlarlardı. Ayrıca hanların güvenliğini sağlar, gelip gidenleri kontrol ederek kayıt altında tutar ve gelip gidenler hakkında zabıtları bilgilendirirdi. (Akalin, 2011: 1787).

¹⁴ *Hizmetkâr*; Ücretle iş gören erkek işçi, uşak (Akalin, 2011: 1107).

²² *Tahmis*; Kavrulmuş ve öğütülmüş kahve satan yer (Akalin, 2011: 2244).

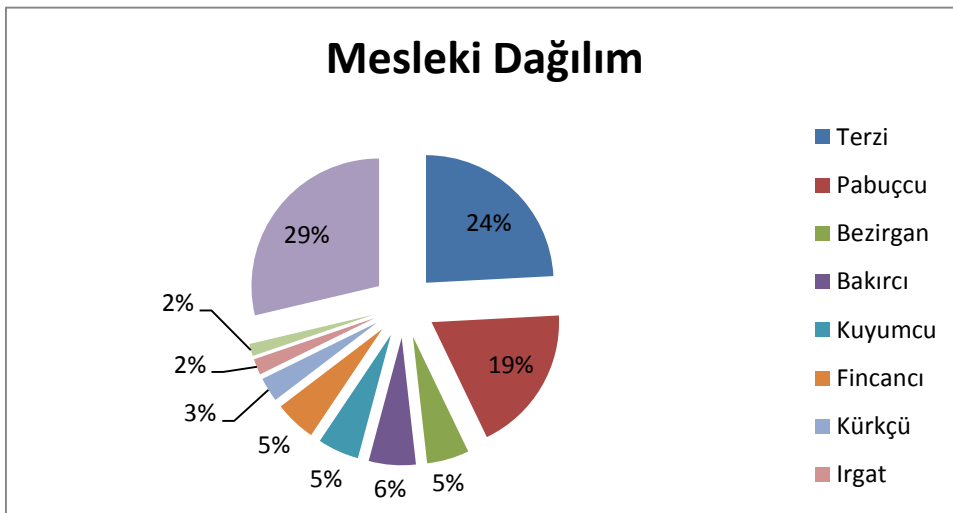
²³ *Yemenici*; Birinci tanıma göre; yemeni üzeri elle boyanarak veya kalıpla basılarak renk ve desen verilen ve kadınlar tarafından kullanılan bir baş örtüsüdür. İkinci tanıma ise hafif ve kaba bir çeşit erkek ayakkabısıdır (Diyarbakırlıoğlu, 2010: 97).

²⁴ *Yırtımcı*; Bez, kumaş ve dokuma ürünleri satan manifaturacı kimse anlamındadır (Akalin, 2011: 2595).

Sağlık Hizmeti	%1.26	Usta, Kalfa, Çırak	%9.66
----------------	-------	--------------------	-------

Şehir ve kasabalar ticaret ve esnaflık faaliyetlerinin yoğun olduğu yerler olması nedeniyle Kütahya'daki 743 gayrimüslim, esnaflık ve tüccarlık gibi ticari faaliyetlerde bulunmaktadır. Kütahya'daki gayrimüslimler içinde en kalabalık meslek grubunu, mal üretimi ve satış faaliyetlerinin bir arada yürütüldüğü 712 kişi ile esnaf grubu oluşturmaktadır. Şehirdeki gayrimüslimler 47 farklı esnaflık türünde faaliyet göstermekle birlikte esnaf grubu içinde en önemli gelir grubunu 203 kişi ile terziler oluşturmaktadır. Bu sırayı 157 kişi ile papuççuluk mesleği takip etmektedir. Nitekim belirli bir meslek türündeki bu yoğunlaşmanın iç iş kapasitesinden doğmadığı, bölgenin dış ticarete yönelik ayakkabı ve giyim üretim merkezi olduğu söylenebilir. Gayrimüslimlerin ekonomik açıdan en önemli ikinci gelir grubunu ise belirli bir ticari niteliği olan malın satış işini yapan tüccarlar oluşturmaktadır. Şehirde bezirgan, tüccar, ayak tüccarı, koltukçu gibi isimlerle anılan tüccarlık mesleklerini 55 gayrimüslim yürütmektedir. Gayrimüslimler arasında üçüncü meslek grubunu; dülger, kiremitçi, boyacı, çam kerestecisi, mimar gibi meslekler ile anılan 32 kişi ile yapı ve inşaat alanı oluşturmaktadır. Şehirde dördüncü meslek grubunu ise 25 kişi ile fiziki beden gücü gerektiren işlerde çalışan hizmet sektörü oluşturmaktadır. Hizmet sektöründe çalışan ırgat, hizmetkâr, vb. ücretli işçilerin bölgede geçici iş gücüne gerek gösteren bağ ve bahçeciliğin yoğun olduğu yerlerde faaliyet gösterdiği söylenebilir. Daha sonra gelen beşinci meslek grubunu ise attar, eczacı ve hekim olarak kayıt edilen 15 kişi ile sağlık hizmeti oluşturmaktadır. Şehirde mahalle kâhyası ve mubayaa gibi resmi devlet hizmetlerini yerine getiren üç gayrimüslim bulunmaktadır. Şehirde gayrimüslimlerin kendi dini hizmetlerini yerine getirebilmesi için dört papaz bulunmaktadır. Yine gayrimüslimlerin eğitim hizmetini mektep hocası olarak kaydedilen bir kişi icra etmektedir. Meslek grupları arasında en dikkat çekici olan kişi ise kemani olarak kaydedilen keman çalan bir sanatkârın olmasıdır. Ayrıca bazı gayrimüslimlerin yanında oğulları kalfa ve çırak olarak kayıt edilmiştir. Çocukların babalarıyla aynı mesleğe yönelmeleri aile içinde başlayan eğitimin devamı ve iş kurmak için gerekli olan alet ve edevatı tedarik etmesi açısından daha kolay olmasından ileri geldiği tahmin edilebilir. Bazı gayrimüslimler de baba mesleğinin dışında farklı bir iş kolunda usta, kalfa ve çırak olarak kayıt edilmiştir. Nihayetinde toplamda 115 kişinin usta, kalfa ve çırak olarak kayıt edilmesi gayrimüslimlerin mesleki eğitime çok önem verdiğini göstermektedir. Kütahya'daki gayrimüslimlerin mesleki dağılımları grafik üzerinde ise şöyledir;

Grafik 1: Kütahya'daki Gayrimüslimlerin Mesleki Dağılımları

2. Gayrimüslimlerin Ticaret Mahkemesi Üyeliği

Tanzimat Dönemi'ne kadar Osmanlı Devleti'nde her türlü uyuşmazlıkların çözüm yeri olan Şer'i Mahkemeler, en yetkin yargı kurumları olarak görev yapmaktaydı. Ancak Avrupa ile gittikçe artan ticaret; batılı yaşam tarzı ve kültürünün bilinmesi ihtiyacını doğurmuş, bu kabiliyetleri büyük ölçüde eksik olan kadıların ticari davalara bakmakta yetersiz kalması nedeniyle, ilk defa 1215 (1800–1801)'de Gümrük Emanetinde bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon yerini 1838'de Ticaret Nezareti bünyesinde kurulan Ticaret Meclisi'ne bırakmıştır (Demirci, 2019: 278). Tanzimat'ın ilânının hemen ardından 1840'ta Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak kurulan Ticaret Mahkemeleri ise, Osmanlı vatandaşları ile yabancılar arasındaki ticari uyuşmazlıkları çözmek için teşkil edilmiştir (Ekinci, 2004: 54). Kurulan mahkemeler 1847'de bazı değişiklikler geçirmiştir. Düsturun birinci tertibinde yer alan Kanunname-i Ticaret'in 1850'de yürürlüğe girmesiyle Fransız Ticaret Kanunu'nun uygulanması süreci başlamış, bunu 1860'ta Ticaret Mahkemeleri'nin kurulmasını sağlayan kanun, 1861'de Usul-û Muhakemat-ı Ticaret Nizamnamesi ile 1863'te yürürlüğe giren Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi izlemiştir (Demirci, 2019: 278).

1864'te ise Vilâyet Nizamnamesi ile ticaretin gelişmiş olduğu başka Osmanlı şehirlerinde de Ticaret Mahkemeleri açılmıştır. Buna göre Ticaret Mahkemesi, vilâyet merkezlerinde yer alacak ve sancaklardaki Ticaret Mahkemesi davaları burada görülecekti. Genellikle ticaret işlerinin yoğun olduğu yerlerde Ticaret Mahkemelerinin kurulmasına ihtiyaç duyulduğundan Ticaret Mahkemeleri gerekli görülen merkez ve taşrada bulunacaktı. Her bir Ticaret Mahkemesi Meclisi'nde bir reis ve iki daimi ve dört geçici üye bulunacaktı. Reislerden biri *reis-i evvel* adıyla, o bulunmadığı zaman ise yerine *reis-i sani* görevlendirilecekti. Bir Ticaret Mahkemesi'nin bulunduğu bölgede kanunen iyi ve başarılı kimseler ile ticaret elçilik müdürü tarafından tasdiklenmiş tüccarlardan oluşan bir meclis teşkil edilecekti. Mecliste Ticaret Mahkemesi'nin geçici üyelerini çoğunlukla seçecek bu isimler, Ticaret Nezareti aracılığıyla Babiali'ye bildirmesiyle birlikte Padişah iradesi alınıp onaylanacaktı. Gerektiği kadar başkâtip ya da kâtip ve kefilli mübaşirler bulunacaktı. Geçici üyeler maaş almamakla birlikte devlet memuru sayılacaktı (Ekinci, 2004: 55-56).

Nitekim ticari faaliyetlerin yoğun olduğu Osmanlı şehirlerinden Kütahya'da da gayrimüslimlerin ticari anlaşmazlıklarını çözmek için 1868 yılında Ticaret Mahkemesi kurulması gerekli görülmüştür. Kurulacak olan Ticaret Mahkemesi'nin başkanlığına ise Hâcegândan Süleyman Bey, daimi azalığına; Mehmet Bey, Eyüp Efendi ve Rum milletinden Çulluzade Elya Ağa getirilmiştir. Yine kâtipliğine Ahmet Efendi, tahrirât kalemi mülâzımlığına da Mehmet Efendi ile tüccarlardan seçilen dört kişilik geçici üyeliğe ise Latifzâde Hacı Ali Ağa, İbrahim Efendi, Ermeni milletinden Andonoğlu Espan Ağa ve Katolik milletinden Zakarinoğlu Heci Artin Bey getirilmiştir. Ticaret Mahkemesi'nde yer alacak üyelerin maaşları da belirlenmiştir. Buna göre Ticaret Mahkemesi gelirinden maaşların ödenmesi kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda Ticaret Mahkemesi başkanı olan Süleyman Bey'e 1000 kuruş, daimi azalara dörder yüz, kâtime beş yüz kuruş, tahrirat kalemi mülâzımı olan Mehmet Efendi'ye 250 kuruş, mahkemede düzeni sağlamak için iki çavuşa 150'şer kuruş, kırtasiye masrafları için 30 kuruş tahsisat ayrılmıştır. Ticaret kanunlarına göre memurlara verilecek maaşlar ve yapılacak harcamalara verilecek tahsisat uygun bulunmuştur (BOA. İ.ŞD.7/400.Lef.1-2; 6 Rebiülahir 1285/27 Temmuz 1868). Ticaret Mahkemesi kurulduktan

sonra mahkemede görülen dava hususu ile ilgili ayrıntılı bilgiler mevcut değil ise de 1869 yılı itibariyle Kütahya Ticaret Mahkemesi'nde görülen dava sayısı 59 olup, 27 tane dava ile ilgili hüküm verilmiştir. Ayrıca Anadolu'daki Ticaret Mahkemeleri içinde önem derecesi bakımından 53. sırada olup, mahkeme geliri ise 127.436 kuruştur (Demirci, 2019: 104-150). 1870 yılı itibariyle Hüdavendigar Vilayet salnamelerinde Ticaret Mahkemesi'nin üyelerinin isimleri geçmektedir²⁵.

3. Gayrimüslimlerin Ziraat, Ticaret ve Sanayi Odası Üyeliği

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda Avrupa'daki gibi Ticaret ve Sanayi Odaları'nın kurulmasının, ülkenin kalkınması ve ticaretin gelişmesi açısından son derece önemli olduğunu görmüştür (Gülsoy ve Nazır, 2009: 29-187). Bu amaçla 1882'de ziraat ve ticaret sektöründeki temsilcileri tek bir kurum çatısı altında toplayıp, ticaret ve sanayinin gelişmesi için araştırmalar yaparak bu konudaki tespit, görüş ve düşüncelerini devlete sunmakla görevli *Dersaadet Ticaret Odası* teşkil edilmiştir. Ticaret Odası'nın, ticaret ve sanayinin gelişmesi için gereken tedbirleri almak, her çeşit mal, eşya, para, senet ve ticaretle ilgili diğer konular hakkında düzenli kayıt tutulması gibi görevleri bulunmaktaydı. Bu arada Osmanlı kamuoyunun Avrupa'daki iktisadi ve ticari gelişmeleri gazeteler aracılığıyla ilgiyle takip ediyor olması da 1885'te *Dersaadet Ticaret Odası* gazetesinin yayın hayatına girmesini zorunlu kılmıştır. Yerli tüccar ve sanayisi için iç ve dış piyasadaki gelişmeleri takip etme açısından önemli bir haber kaynağı olan *Dersaadet Ticaret Odası* gazetesi, ticaret, sanayi, tarım, maliye gibi çeşitli konular hakkında bilgiler vermekle kalmıyor, okuyucularını piyasa şartlarından, yatırım imkânlarından, hükümetin ticareti geliştirme politikalarından söz ediyordu. Ayrıca Ticaret Odası, gerekli görülen yerlerde borsa inşa etmek, ticaret ve tüccara ilişkin sorunları Ticaret Nezareti'ne bildirmek, Ticaret Kanunu ve Ticaret Mahkemelerinin düzenlenmesiyle ilgili görüş bildirmek ve taşrada Ticaret Odaları'nın kurulmasına öncülük yapmakla da görevliydi. Ziraat ve Ticaret Odaları'nın içtüzük maddelerine bakıldığında Müslüman ve gayrimüslim yerli veya yabancı her tüccar ve sanayici bu kuruma üye olabilirdi (Gülsoy ve Nazır, 2009: 45-55). Bu doğrultuda Kütahya Ziraat, Ticaret ve Sanayi Odası üyelerinin isimleri içerisinde gayrimüslimler de yer almaktadır.

Tablo 2: Gayrimüslimlerin Ziraat ve Ticaret Odası Üyeliği

Sene	Ziraat ve Ticaret Odası Üyeleri
1884-1889	Başkan Üftedazâde Hacı Süleyman Ağa, Üyeleri; Kölezâde Mustafa Efendi, Heci İstavri Ağa, Kürdzâde Hacı Mustafa Efendi, Haçek Ağa, Kâhyaoğlu Esvador Ağa ²⁶ .
1892	Başkan Talip Paşa, Üyeleri; Mustafa Efendi, Haçek Ağa, Anastas Efendi, Hacı Mustafa Efendi, Karaağazade Abdurrahman Bey, Esvador Ağa, Kâtip Salih Efendi ²⁷ .
1893	Başkan Hocasade Rasih Efendi, Üyeleri; Elifzâde Hacı Mustafa Efendi, Debbağ Esnafından Hacı

²⁵ İleriki yıllarda görev alan ticaret mahkemesi üyelerine bakınız. (HVS, 1287/1870: 83); (HVS, 1288/1871:75); (HVS, 1289/1872: 74); (HVS, 1290/1873: 81); (HVS, 1291/1874: 76); (HVS, 1292/1875: 83); (HVS, 1293/1876: 81); (HVS, 1294/1877: 81); (HVS, 1296/1879: 162); (HVS, 1297/1880: 117); (HVS, 1301/1884: 167).

²⁶ Osmanlı Devleti'nde 1881 yılında Ziraat Odaları'nın kurulmasından sonra 1884 tarihli Hüdavendigar Vilayet Salnamesinde Kütahya'da ilk defa Ziraat Odası'nın adı geçmektedir. Buna göre 1889'a kadar Hüdavendigar Vilayet Salnamelerinde geçen isimler Ziraat Odası üyeleridir (HVS, 1301/1884: 167); (HVS, 1302/1885: 522); (HVS, 1303/1886: 296); (HVS, 1304/1887: 185); (HVS, 1305/1888: 89); (HVS, 1306/1889: 223); 1888 ve 1889 yılında Ziraat Odası'nın başkanlığına Mustafa Efendi geçmiştir.

²⁷ (HVS, 1310/1892: 172); 1882'de *Dersaadet Ticaret Odası*'nın aktif olarak faaliyete geçmesiyle 1892 tarihinde Kütahya'da Ziraat ve Ticaret Odası üyeleri aynı başlık altında zikredilmeye başlanmıştır.

	Himmet Ağa, Rum milletinden Heci Yuvani Ağa, Ermeni milletinden Ağvacıyan Ohannes Efendi, Mecad Mehmet Efendi, Dikişçi esnafından Mustafa Bey, Rum milletinden Ocakoğlu Anastas Ağa, Cevartoğlu İstefan Ağa, Katolik milletinden Kethüdaoğlu Karabet Ağa, Planisoğlu Agop Efendi ²⁸ .
1894	Başkan Talip Paşa, Üyeleri; Mustafa Efendi, Karaağazâde Abdurrahman Bey, Katolik milletinden Esvador Ağa, Hacı Mustafa Efendi, Ermeni milletinden Haçek Ağa, Kâtip Salih Efendi (HVS, 1321/1894: 233).
1895	Başkan Sayih Bedreddin Efendi, Üyeleri; Kölezâde Mustafa Efendi, Elya Efendi, Karaağazade Abdurrahman Ağa, Belediye Kâtibi Salih Efendi (HVS, 1313/1895: 293).
1896-1899	Başkan Talip Paşa, Üyeleri; Kölezâde Mustafa Efendi, Rum milletinden Kostanti Ağa, Ağvacıyan Ağa, Karaağazâde Abdurrahman Ağa, Ermeni milletinden Mardiros Ağa, Belediye Kâtibi Salih Efendi (HVS, 1314/1896: 223); (HVS, 1315/1897: 212); (HVS, 1316/1898: 142); (HVS, 1317/1899: 180).
1900	Üyeleri; Karaağazâde Küçük Ömer Efendi, Yesrizâde Ahmet Efendi, Haralambo Efendi, Kâhyaoglu Artin Efendi, Sırrızâde Hacı Nafiz Bey, Hazine-i Dava Vekili Anastas Efendi, Küçük Karabet Efendi, Kâtip Halil Efendi ²⁹ .
1901-1902	Başkan Kâsım Efendi, Üyeleri; Ziraat Muallimi Hüsameddin Efendi, Küçük Ömer Efendi, Anastas Efendi, Karabet Efendi, Hacı Nafiz Efendi, Ahmet Efendi, Haralambo Efendi, Artin Efendi, Kâtip Salih Efendi (HVS, 1319/1901: 186); (HVS, 1320/1902: 189).
1903-1907	Başkan Kâsım Efendi, Üyeleri; Küçük Ömer Efendi, Anastas Efendi, Karabet Efendi, Hacı Nafiz Efendi, Ahmet Efendi, Haralambo Efendi, Artin Efendi, Kâtip Salih Efendi ³⁰ .

Osmanlı Devleti'nde Ziraat ve Ticaret Odaları'nın kurulmasının ardından 1880 yılında Dersaadet Sanayi Odası'nın teşkil edilmesi için faaliyete geçilmiştir. Fakat Dersaadet Sanayi Odası asıl kuruluş sürecini 1889 yılında Ziraat ve Ticaret Odası'na bağlanarak *Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası* ismini almasıyla tamamlamıştır. Sanayi Odası'nın kuruluş amacı ise; sanayinin gelişmesi için gerekli önlemleri almak, fabrika ve tezgâh kurulmasına zemin hazırlamak, sanayi sergileri düzenlemek, sanayi gazeteleri çıkarmak, fabrika ile ilgili kayıtlar tutmaktır. Sanayi Odası, ayrıca sanayisi gelişmeye müsait olan şehirlerde Sanayi Odası şubeleri açacaktı (Gülsoy ve Nazır, 2009: 60). Bu doğrultuda Kütahya'da da Sanayi Odası teşkil edilerek, üyeliklerine Müslümanların yanı sıra gayrimüslim tüccarlar da getirilmiştir.

Tablo 3: Gayrimüslimlerin Sanayi Odası Üyeliği

Sene	Sanayi Odası Üyeleri
------	----------------------

²⁸ (HVS, 1311/1893: 169); 1889'da Dersaadet Sanayi Odası kuruluş sürecini tamamlamasıyla 1893'te Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası aynı başlıkta zikredilmeye başlanmıştır.

²⁹ (HVS, 1318/1900: 184); 1894'ten 1903'e kadar olan yıllarda Kütahya Sanayi Odası üyeleri ayrı olarak yer almıştır.

³⁰ (HVS, 1321/1903: 197); (HVS, 1322/1904: 186); (HVS, 1323/1905:191); (HVS, 1324/1906: 389); (HVS, 1325/1907: 475); 1904, 1905,1906, 1907 tarihli salnamelerde Kütahya Ziraat, Ticaret ve Sanayi Odası üyeleri aynı başlık altında toplanmıştır. 1904'ten sonra Kâtip Halil Efendi'nin üyeliği vardır.1906 tarihli salnamede ise Haralambo Efendi'nin adı geçmemektedir.

1890-1891	Başkan Hocasade Rasih Efendi, Üyeleri; Abazade İbrahim Efendi, Mehmet Ağa, Mustafa Bey, Heci Yuvani Ağa, İstefan Ağa, Karabet Ağa, Hacı Mustafa Efendi, Hacı Himmet Efendi, Anastas Ağa, Heci Ohannes Ağa, Agop Ağa ³¹ .
1892-1896	Başkan Hoczâde Rasih Efendi, Üyeleri; Elifzâde Hacı Mustafa Efendi, Debbağ esnafından Hacı Himmet Ağa, Rum milletinden Ocakoğlu Anastas Ağa, Ermeni milletinden Ağvaciyan Heci Ohannes Ağa, Mecad Mehmet Efendi, Dikicibaşı Mustafa Efendi, Rum milletinden Heci Yuvani Ağa, Cavertoğlu İstefan Ağa, Katolik milletinden Kâhyaoglu Karabet Ağa, Planisoğlu Agop Ağa ³² .
1897-1900	Başkan Hocasade Rasih Efendi, Üyeleri; Elifzâde Hacı Mustafa Efendi, Debbağ Esnafından Hacı Himmet Ağa, Ocakoğlu Anastas Ağa, Dikişçi Mustafa Efendi, Heci Yuvani Ağa, Agop Ağa, Ağvaciyan Heci Ohannes Ağa ³³ .
1901-1903	Başkan Hocasade Rasih Efendi, Üyeleri; Mustafa Efendi, Anastas Efendi, Heci Yuvani Ağa, Agop Ağa, Heci Ohannes Efendi (HVS, 1319/1901: 186); (HVS, 1320/1902: 189); (HVS, 1321/1903: 197).

4. Gayrimüslim Tüccarların Devlet ile Olan İlişkileri

Osmanlı Devleti, yoğun olarak gayrimüslimler tarafından gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin geliştirilmesi ve tüccarları yönetimin denetimi altında tutulmasını hedefleyen ticari politikalar benimsemiştir. Devlet yöneticileri, tüccarların Osmanlı iktisadi düzeni çerçevesinde önemli işlevleri yerine getirdiğinin bilincinde olması dolayısıyla onlara geniş hareket özgürlüğü sağlıyor, özel bir statüleri olduğunu kabul ediyordu. Devlet gerektiğinde tüccarlara imtiyazlar sağlıyor, gerektiğinde bölgesel ticaret tekellerinin kurulmasına izin veriyordu. Ancak ticaretin ve tüccarların her zaman ve her yerde var olan düzen çerçevesinde kaldıkları ve istikrarlı bir çizgi takip ettikleri söylenemez. Osmanlı yöneticileri tüccarların ticari faaliyetlerinin devletin sürdürmeye çalıştığı iktisadi düzenle çeliştiğinin ve bu dengeyi bozabilecek etkilerinin olabileceğinin farkındaydı. Nitekim daha fazla kâr elde etmek amacı ile karaborsacılığa ve stokçuluğa başvurarak halkın iktisadi yaşam dengesini bozan tüccarlar, kent yaşamında çeşitli kıtlıklar ve darlıklar ortaya çıkmasına sebep olabiliyordu. Bu nedenle devlet, tüccarların faaliyetlerini denetleyerek ticari faaliyetlere gerektiğinde müdahale ediyordu (Pamuk, 2003: 67) Mesela; 1914'te Kütahya'da Sanatoryan kardeşlerin ürettiği ağdalı pekmez ürünü İstanbul'da Zafer Ticarethanesi'ne ihraç edilmektedir. Sanatoryan kardeşlerin, ağdalı pekmez ürününü Kütahya'dan İstanbul'a ihraç edebilmesi için devlet merkezinden izin almaları gerekiyordu. Merkezden verilen cevaba göre ise; Kütahya'da pekmez ve ağda ürünlerinin karaborsaya düşüp oldukça yüksek fiyatlara satıldığı belirtildikten sonra, pekmez gibi maddelerin Kütahya Belediyesi tarafından %10 oranında ayrılarak halkın rahat bir şekilde erişebilmesi için fiyatının indirilmesi istenmiştir. Ancak belirlenen bir fiyatla bölgedeki halkın pekmez ve ağda ürünleri ihtiyacı karşılandıktan sonra geri kalan pekmez ürününün ihracı serbest bırakılmıştır (BOA.DH.İ.UM.EK.105/49.Lef.1; 19 Rebiülahir 1332/17 Mart 1914).

³¹ (HVS, 1307/1890-1308/1891: 389); 1889'da Dersaadet Sanayi Odası'nın faaliyete geçmesiyle 1890-1891 yılına ait salnamede Kütahya'da ilk defa Sanayi Odası'nın ismi ayrı olarak yer almıştır.

³² (HVS, 1310/1892: 173); (HVS, 1312/1894: 233); (HVS, 1313/1895: 293-294); (HVS, 1314/1896: 223); Cavertoğlu İstefan'ın 1896'da üyeliği gözükmemektedir.

³³ (HVS, 1315/1897: 213); (HVS, 1316/1898: 142); (HVS, 1317/1899: 180); (HVS, 1318/1900: 185); 1898'de Ohannes Efendi'nin üyeliği gözükmemektedir.

Diğer taraftan gayrimüslim tüccarların ticaret yapmasının doğal bir neticesi olarak bazen Müslümanlar ile veya gayrimüslimler ile alışveriş anlaşmazlıkları ve borçlanma meseleleri de ortaya çıkabiliyordu. Nitekim Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki davaların çoğunu ticari anlaşmazlıklar ve borç davaları oluşturmaktaydı. Her iki kesim arasında ticari ve ekonomik ilişkiler nedeniyle vaktinde ödenmeyen borçlar veya alacakları temin etme maksadıyla Şer'i mahkemeler müracaat edilen yetkin yargı kurumlarıydı. Osmanlı Devleti'nde Müslümanlar gibi hakkını arayan ya da savunan gayrimüslimler için de Şer-i mahkemelerin yetkili yargı mercii olması dolayısıyla gayrimüslimler de sorunlarının çözümü için Şer-i mahkemeye başvurabiliyordu (Erkan, 2015: 50-59). Bu çerçevede Kütahya'da bulunan gayrimüslim tüccarlar da ticari faaliyetleri münasebetiyle bazı kişiler ile alışveriş anlaşmazlığı yaşayabiliyordu. Örneğin; 1849'da Kütahyalı berathlı Avrupa tüccarından Beraş'ın, enfiyeci Sava ve bazı tüccarlardan alacağı³⁴ vardır. Aynı zamanda tefeci takımından olan Tüccar Beraş borçlulardan almak istediği paradan ayrı, yapmış olduğu zarar için de oldukça yüksek miktarda faiz talep etmektedir. Merkezi hazine, ticari kredi ilişkilerinde faiz miktarını % 8 oranında belirlediğinden borçluların ödemesi gereken faiz oranını nizamnamelere göre uygun bulmuştur. Ancak borçlular Şer-i mahkemeye katılmışlar ise de borçlarını ödemekten sürekli kaçınmışlardır. Sorun neticeye ulaşmayınca bu defa merkezden konuyla ilgilenmesi için bir mübaşir görevlendirilerek alışveriş anlaşmazlığının nizamnamelere uygun bir şekilde çözümlenmesi için borçlular İstanbul'daki mahkemeye çağırılmıştır (BOA.A.MKT.213/46.Lef.2;4 Şevval 1265/23 Ağustos 1849).

Bu arada devletin devamlılığı için iktisâdi ve ticari gelişmeye inanan Osmanlı Devleti, ticari faaliyetlerini de bu çerçevede yönlendirmiştir. Buna binaen Osmanlı Devleti, topraklarında ticareti geliştirmek için çeşitli şekillerde ticareti teşvik edici adımlar atmıştır. Nitekim devlet, ticareti canlandırmak için tüccar ve zanaatkâra vergi muafiyeti sağlıyor, gerektiğinde tüccarlara imtiyaz verip bölgesel ticaret tekellerinin kurulmasına izin veriyordu. Ayrıca, ticaret yollarının güvenliği, tüccara gösterilen kolaylıklar, gerektiğinde tüccarlara sermaye tahsisi, tüccarın zarar ve ziyanının tazmini, düşük gümrük ücretleri, ticaret merkezlerini birbirine bağlayan han, kervansaray gibi yapıların yapılması, pazar alanları oluşturulması Osmanlı Devleti'nin tüccarları desteklemesine ve ticareti teşvik etmesine yönelik çalışmalarıdır (Ayverdi, 2013: 174). Mesela; 1910'da Kütahyalı çini üreticisi Minasyan ve ortağı Avrupa'ya ihraç edeceği çini ürünlerinin gümrük vergisinden muaf tutulması için merkeze dilekçe yazarak, çini üretiminin bulunduğu durumu da açıklamıştır³⁵.

³⁴ Tüccar Beraş'ın alacakları için gönderilen pusulada; Abacı Heci Kiryako 53,660 kuruş, Enfiyeci Sava 15,300 kuruş, kardeşi Nikola 4,300 kuruş, Papazoğlu Yanko 13,050 kuruş, Keryasanoğlu Kostan 19,159 kuruş, Yağcıoğlu Yuvan 39,445 kuruş, Heci Kostanoğlu Heci Elya 15,650 kuruş borçlu olarak görülmektedir. Ayrıca Tüccar Beraş, faiz olarak 147,790 kuruş ve paranın zararı için de 12,800 kuruş ile toplamda 160,590 kuruş para talep etmektedir (BOA.A.MKT.213/46.Lef.3; 4 Şevval 1265/23 Ağustos 1849).

³⁵ Dilekçeye ayrıntılı olarak bakıldığında; "Kütahya'daki gayrimüslim çini üreticisi Minasyan ve ortağı, ilk olarak çinilerin gerektiği değeri yeterince bulamaması ve kıymetinin tam olarak anlaşılmasından dolayı üzüntülerini dile getirmişlerdir. Minasyan dilekçesinde Kütahya'daki çini üreticileri tarafından şevk ve gayret ile üretilen çinilerin birçok yerde çok fazla rağbet gördüğünü, pek çok mimari eserde de kullanıldığını belirttikten sonra, çini üretiminin Kütahya'nın zenginleşmesine ve gelişmesine katkı sağladığını ancak çini ürünlerine artık eskisi kadar talep olmadığını ve terk edilmiş bir sanat olarak kaldığını dile getirmiştir. Bundan dolayı da yavaş yavaş çini üretimi azalmış ve birkaç özel çini üretimi ile sınırlı kalmıştır. Minasyan ayrıca çini üretiminin tekrar canlandırılması yolunda yapılacak çalışmaların ülkenin kalkınması açısından son derece faydalı olabileceği önerisinde bulunmuştur. Daha sonra ise çinilerin devlet dairelerinde kullanılması ile çini ürünleri için talep artmış, bu sanatın yeniden canlandırılması ümidi ortaya çıkmıştır. Minasyan, çininin üretildiği maddenin artık oldukça ucuza temin edilmesiyle çiniden alınacak Resm-i Nisbiyye vergisinin de oldukça makul bir seviyeye indirildiği ve Avrupa'dan talep görülen çinilerin ihraç edileceği ile ilgili çalışmaların yapılmakta olduğunu haber aldığını belirterek bu durumdan oldukça memnun kaldığından bahsetmiştir. Bu durumda çini ithalat ve ihracatı için alınan Resm-i Nisbiyye ve gümrük vergisinden geçici bir süre muaf tutulması Minasyan ve ortağı tarafından belirtilmiştir" (BOA.ŞD.546/2.Lef.1; 29 Muharrem 1328 /10 Şubat 1910).

Bunun üzerine devlet merkezi tarafından cevap gecikmemiş ve Minasyan'ın Avrupa'ya ihraç edeceği çinilerin vergiden muaf tutularak gerekli kolaylığın sağlanacağı belirtilmiştir. Çini üreticisi Minasyan, ayrıca Avrupa'ya gönderilmek üzere İstanbul'dan sevk edilen Kütahya çinileri hakkında Resm-i Nisbiyye vergisi konusunda Haydarpaşa Liman Memurluğu ile de birtakım problemler yaşamaktadır. Buna karşın Orman ve Maden Nezareti İngiltere'ye ihraç edilecek Kütahya çinilerinin Resm-i Nisbiyye vergisinden muaf tutulması için çalışmalara başlanılacağını bildirdikten sonra çinicilik mesleğinin korunması ve geliştirilmesi yolunda adımlar atılacağını belirtmiştir. Nitekim bundan sonraki süreçte ise İngiltere'ye ihraç edilmek üzere gönderilen 12 sandık miktarındaki çeşitli çini ürünleri Haydarpaşa Limanı yoluyla sevk edilmiştir. Çini üreticisi Minasyan ise vergiden muaf tutularak tekrar zorluk yaşamaması için Haydarpaşa Liman Memurluğu bu konu hakkında uyarılmıştır (BOA.ŞD.546/2.Lef.4; 29 Muharrem 1328/10 Şubat 1910).

Diğer taraftan Osmanlı esnaf ve tüccarları meslek ve ticaret hayatlarında da, çeşitli nedenlerden kaynaklanan bir takım sorunlar ve engeller ile karşılaşabiliyordu. Bu sorunların bir kısmı, esnaf ve tüccarların geleneksel şekilde devam eden ticarî ahlâk ve prensiplerinin değişikliklere uğramasından ve çöküşünden kaynaklanabiliyordu. Bir kısmı da devletin, para ve ticaret sisteminin ortaya çıkardığı ekonomik politikadan; ülkedeki idarî, askerî düzeninin bozulmasından ve bu alanlarda devletin geliştirdiği stratejilerden ortaya çıkabiliyordu. Devlet idaresinde ve sisteminde görülen aksamalar da esnaf ve tüccarlara tesir ederek onların ticarî ve sosyal düzenlerini değiştirebiliyordu. Osmanlı Devleti'ndeki esnaf ve tüccarlar toplumun bireyleri olarak bu etkilerden kendine düşeni alıyorlardı (Güler, 2000: 133-144). Bu çerçevede Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim tüccarların meyhane işletmeleri toplum nezdinde olumsuz itibar sahibi olması dolayısıyla meyhaneler zararlı mekânlar olarak görülüp sürekli bir kapatılma tehdidi ile karşı karşıya kalıyordu. Bundan dolayı meyhane sahipleri bir sermayeye sahip olamayarak zarara uğrayabiliyordu. Örneğin; 1902'de Kütahya'daki gayrimüslim meyhaneci esnafından Artinoğlu Esteban'ın dükkânında yapılan teftiş sonrası zabtiyeler tarafından bir rapor sunulmuştur. Bu rapor üzerine Esteban'ın dükkânı kapatıldığı gibi sermayesi için bulundurduğu beş yüz kilo miktarındaki üzümleri de bozulmuştur. Tüccar yaşadığı probleminden söz ederek bu konuda gerekli yardımın yapılmasını talep etmiştir (BOA.DH.MKT.M.120/8.Lef.1; 2 Ramazan 1320/3 Aralık 1902).

Ayrıca Osmanlı Devleti'nde ticari hayatta çeşitli şekilde problem ve engellerle karşılaşan tüccarlar olduğu gibi; sahte mühür, damga, belge düzenleyerek ticari ahlâk ve prensibe yakışmayan faaliyetlerde bulunan tüccarlar da olabiliyordu. Osmanlı Devleti Şer-i ve Örfi hukuka dayanan bir devlet olması nedeniyle ticari ilişkilerin karşılıklı rıza ve memnuniyet ilkesine dayanmasına oldukça önem veriyordu. Bu nedenle Osmanlı Devleti içerisinde, her konuda olduğu gibi ticari ilişkilerde de haksızlığa uğradığını düşünen herhangi bir kimseye, şikâyetini doğrudan doğruya devlet merkezine iletme imkânı sunuluyordu (Koç, 2019: 122). Mesela 1850 yılında Kütahya Şer-i Mahkemesinde Çukacı Agop ve Ahmet Hilmi arasında ticari ilişkiler dolayısıyla bir alışveriş anlaşmazlığı davası görülmüştür. Çukacı Agop'un Ahmet Hilmi adlı kişiden alacağı olmakla birlikte Ahmet Hilmi'nin bu borcu ödemekte gücü yetmemektedir. Ahmet Hilmi'nin faizli olan borcuna, kayınpederi Mehmet Ağa senetle kefil olmuştur. Çukacı Agop, bu kişinin borcundan daha fazla para temin edebilmek maksadı ile Mehmet Ağa'dan Ahmet Hilmi adına bir mühür bastırılmasını isteyerek bu mühürü kendisine teslim etmek zorunda bırakmıştır. Çukacı Agop gizlice sahte senet yaparak senedin üstüne Ahmet Hilmi'nin borcundan fazla miktarda meblağ eklemiştir. Bu durumu öğrenen Ahmet Hilmi ise, babası Mehmet Ağa'ya ait olan senedin geri verilmesini isteyerek sahte senet düzenleyen Çukacı Agop'tan şikâyetçi olmuştur (BOA.A.MKT.UM.24/53.Lef.2; 27 Ramazan 1266/6 Ağustos 1850).

5.Para Finansmanı Olarak Gayrimüslim Tüccarlar

Tımar sisteminin bozulmasıyla birlikte iltizam sisteminin yaygınlaşması ve vergi gelirleri toplama işi olan mültezimlerin, iltizam sisteminde vergi toplama hakkını elde etmesi ancak güvenilir bir kefil bulma şartı ile sağlanmıştır. Para finansmanında kaynak ihtiyacının doğması ile çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşan sarraf grubu, o dönemde para finansmanının yanında, iltizam sisteminde mültezimlerin devlete olan borçlarına kefil olarak ön plana çıkmışlardır. Mültezimlerin hazineye olan borçlarının sarraf güvencesiyle temin edilmesi merkezi hazineye sabit bir gelir getiren sigortaydı. Mültezimin ihaleyi kazanıp vergi toplama hakkını elde etmesiyle birlikte hazine ile mültezim adına borcu üstlenen sarraf arasında, alacaklı taahhüt eden ilişkisi, sarraf ile mültezim arasında ise ödünç veren borçlu ilişkisi doğmaktaydı. Hazine-i Âmire tarafından yapılan ihalelerde iltizam bedellerinin ödenme şeklini düzenleyen 1858 tarihli nizamnameye göre sarraflar hazineye müteahhit olarak senet verirler ve borç tutarı taksitler halinde bağlanırdı. İlk peşinat ve geri kalan taksitlerin hazineye ödeme işlemini mülteziime kefil olan sarraflar gerçekleştirirdi. Sarrafın mülteziime ödünç para vermesi durumunda ise mültezimler, sarrafların kefilliğine karşılık gelmek üzere bir senet verirlerdi. Mültezim, vergileri topladıktan sonra sarrafa olan borcunu öder ve borcunu gösterir senedi iade alırdı (Akyıldız, 2009: 163; Koyuncu, 2014: 296-310). Taksitler zamanında ödenirse sorun çıkmaz, gecikme yaşanması durumunda ise hazine tarafından çeşitli önlemler alınırdı. Zira mültezimin para göndermemesi durumunda sarrafın taahhüdünü yerine getirememesi devlet maliyesinin sekteye uğramasına neden oluyordu. Bu durumda sarraflar bir dilekçe ile başvurup alacağının tahsil edilmesini merkezden talep ettiğinde, merkez de ilgili yerin mübaşir ve mutasarrıflarına sarrafların alacaklarının tahsili için emirnameler gönderirdi. Merkezi hazine taksitlerini zamanında ödemeyen mültezimlerden faiz alınması ya da mal ve eşyalarına el konulması gibi çeşitli tedbirler ile ödemelerdeki aksamaları önlemeye çalışmıştır (Akyıldız, 2009: 164; Koyuncu, 2014: 369-370).

Nitekim Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde görülen iltizam yoluyla vergi bedeli toplama işini üstlenen mültezimlere kefil olan gayrimüslim sarraf grubunun Kütahya'da da varlığı görülmektedir. Bölgedeki mültezimler, sarraflara ödemesi gereken parayı zamanında ödeyemediği takdirde sarraflar merkezi hazineden parasının faiz ile ödenmesini talep ediyordu. Nitekim mültezimden faizli olarak alacağı para için taşrada bulunan sarraflar için belirlenmiş bir nizamname ve tüzük yoktu. Bu nedenle devlet, iltizam işinde senede bağlı borcun, mültezimin ödememesi takdirinde, sarrafın İstanbul'daki sarraf kuralı ve nizamına³⁶ dayanarak ödeme zamanı geçmiş olan parasını gecikme zammı ile alabilmesine izin veriyordu. Dolayısıyla sarraflar devlet maliyesini ve iltizam sistemini finanse ettikleri için daha yüksek bir oranda faiz talep etmelerine devlet müsaade ediyordu (BOA.A.MKT.179/48.Lef.1;19 Cemaziyelevvel 1265/12 Nisan 1849). Örneğin; 1846'da Avrupa tüccarı sarraf İstefan, iltizam taksitinden dolayı kefil olduğu Mültezim Sırrızade Ahmet Arif Efendi'den gecikme zammı ile alacağının tahsil edilmesini istemiştir. Sarraf İstefan bu alışverişin Hazine-i Âmire ile ilgili borcu kapsamından dolayı paranın faiz ile ödenmesinin sarraf nizamnamesine uygun olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Kütahya Şer-i Mahkemesinde görülen dava sonucunda Ahmet Arif adlı kişinin borcu olduğu onaylandıktan sonra Sarraf İstefan'a olan borcunu ödemekte mali durumunun elverişli olduğu belirtilmiştir.

³⁶ Her meslek grubu gibi sarrafların işlerini yürütürken uyacakları genel ilkeler vardı. Genel hatları ile bu ilkelerin sınırları sarraf nizamnamesi ile çizilmekte ve sarrafların hareket alanı belirlenmekte idi. Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren geniş sarraflar zümresi içinde İstanbul sarraflarının önemli bir yeri vardı. İstanbul sarrafları ilk defa 1691'de düzenli bir teşkilat altında toplanmıştı. İstanbul sarraflarının faaliyetleri para sistemini ve finans sektörünü doğrudan etkilediği için devlet, sarrafları kontrol altında tutmayı zorunluluk olarak görüyor ve kontrolünün dışında sarraflık yapılmasının önüne geçmek istiyordu. Gediksiz (ruhsatsız) sarrafların sebep olduğu dengesizliği engellemek isteyen devlet, sarraflara müdahale ediyordu. Devletin sarraf teşkilatına yaptığı müdahaleler "nizam verme" olarak adlandırılıyor ve nizam verme esnasında sarraflar denetleniyordu. İstanbul Sarrafları hakkında bakınız. (Bölükbaşı, 2014: 16-96).

Ancak ödemenin gerçekleşmemesi üzerine merkezi hazine iltizam meselesinde duruma müdahil olmuştur. Sarraf İstefan'ın mağdur olmaması için Ahmet Arif'in faizli olarak borcunu bir an önce ödemesi kararını almıştır (BOA.A.DVN.18/57.Lef.1; 3 Zilkade 1262/23 Ekim 1846).

İltizam işlerinde kredilendirmeyi sağlayan Kütahya'daki gayrimüslim sarraflar, aynı zamanda küçük esnaf veya köylüye cari piyasa faiz sınırı üzerinden para şeklinde krediler vererek Murahaba (tefeci) ilişkilerine giriyordu. Tefecilik yapan gayrimüslim sarraflar Kütahya'da siyasi ve ekonomik güç sahibi kişilerdi. Devlet merkezi tefecilik ile ilgili faiz miktarını % 15 oranında belirlemiş ise de kredilerin faiz oranı bu sınırı bazen geçiyordu. Küçük esnaf ve köylü yüksek faiz karşılığında krediyi zamanında ödeyemediğinde faizin faizi katlanarak gittikçe borç miktarı daha da büyüyordu. Bu durumda köylü veya esnafın borç yükü çok fazla olduğundan borcunu ödeyemiyor ya da ödediği takdirde yeniden borçlanmak durumunda kalıyordu. Bu durumdan yararlanan Murahabacı(tefeci) gayrimüslim sarraflar, verdiği krediyi ödenemez bir borç durumuna getiriyor ve her yıl sadece faiz temin ederek alacağını faiz sağlayan tahvil gibi devamlı bir gelir kaynağına dönüştürüyordu. Bu nedenle merkezi hazine tefeci takımının kredi ilişkilerinin düzenleyen ve tefecilik ile ilgili alışverişin yasaklanması ile ilgili bir emirname göndermiştir (BOA.A.MKT.179/48.Lef.1; 19 Cemaziyelevvel 1265/12 Nisan 1849). Her ne kadar tefecilikle ilgili borç konusunun çözülmesi için emirname gönderilmiş olsa da faydası olmamış ve sorun çözülememiştir. Nitekim Kütahya'dan 30 kişilik bir grup 19 Mayıs 1852 tarihli bir dilekçede aynı zamanda *tefeci taifesinden* de olan ve sarraflık yapan tüccar Hayrabetoğlu Karabet hakkında şikayette bulunmuşlardır. Sarraf Karabet'in halkın aldığı krediden dolayı çok kısa bir süre içerisinde faizin faizini istemekte olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca tefecinin istediği faizden dolayı büyük bir zarar ve zulme uğradıklarını ve borç sıkıntılarının giderilmesi için devletten yardım istediklerini belirtmişlerdir. Dahası sarraf Karabet, faizin faizi olan alacaklarını tahsil etmek için baskı ve zorbalığa başvurup alacaklı olduğu kimseleri birkaç ay tevkif ettirmiştir. Böylece hapisanede tutuklu bulunan halkın, emlak, dükkân ve bahçe gibi geçimlerini sağladıkları ve yaşamlarını sürdürdükleri gayri-menkulleri zimmetine geçirmiştir. Dilekçeyi veren grup, Kütahya'da ticari kredi ilişkilerinde % 8'den fazla faiz alımı yasaklandığı zaman memnun olduklarını, fakat sarraf Karabet'in bu duruma razı olmadığını ve alacaklarını % 8 yerine, % 12 üzerinden hesaplayarak önceki borca eklediğini dile getirmişlerdir (BOA.A.MKT.DV.58/17.Lef.1; 29 Recep 1268/19 Mayıs 1852).

Ayrıca selem veya veresiye satış ile küçük üreticiye kredi vererek, üreticinin ürettikleri tarım ürünlerinin iç ve dış pazarlanması ile uğraşan gayrimüslim tüccar grubu da bulunmaktadır. Tüccarlar, hasat sonunda elde edilecek ürünü, piyasa fiyatının altında belirlenen bir fiyatla üreticiye borç para (kredi) vererek alıyorlardı. *Selem İşlemi* adı verilen bu sistem ile ürün ortaya çıkmadan satılmış oluyordu. Selem uygulamasında müşteri, üretimde doğabilecek zarardan sorumlu değildi. Selem işleminde tüccarın kazancı, ürünün hasat zamanındaki piyasa fiyatı ile kredide belirlenen fiyat arasındaki farktı. Ayrıca üretici, tüccardan aldığı krediyi karşılayacak miktarda ürün teslim edemezse borcuna tefeci faizi uygulanarak üretici ek yükümlülük altına girebiliyordu. Bazı tüccarlar ise üreticiye belirli bir faiz oranı ile kredi veriyor ve vadesinde borca karşılık ürünü düşük fiyatla aldıktan sonra tekrar köylüye yüksek fiyatla satıyordu. Üreticiler, üretilmediği bazı eşya ve mallara ihtiyaç duyarak, tüccarlardan mal-ürün şeklinde kredi ve benzer yardımlar da alabiliyordu. Üretici, mal ve ürünü tüccardan veresiye almak zorunda kalıyordu. Üretici, tüccardan aldığı malları piyasa değerinin en az yarısının üzerinde bir fiyatla alıyordu (Güran, 2013: 162-164). Örneğin merkezi İngiltere'de olan Misterr Deri Şirketi ve ortaklığının Kütahya ve Uşak'ta ticari işlerini yürüten Dimitri, Kostanti ve Dimitoğlu adlı tüccarlar selem sistemi ile bu bölgede İngiliz imali olan malın ticaretini yapmaktadırlar. Tüccarlar, bütün satışları kredi ile yaparak

ödemeleri bölgenin üretimi ile karşılıyorlardı. Tüccarlar üreticilere ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hasattan birkaç ay önce borç ile şeker, kahve, kırmızı, çivit, demir, sanayi ürünleri ve çeşitli ürünleri veresiye satıyorlardı. Ancak üreticilerin nakit paraları olmadığından, üreticiler borçlarını hasat zamanında elde ettikleri ürünleri ile ödemektedirler. Dolayısıyla, bu bölgedeki ticaret, Avrupa mallarının Osmanlı tarım ürünleri ile değişiminden ibaret olduğundan nakit para akışı söz konusu değildir. Ancak tüccar tarımsal ürünlerden zarar ettiği takdirde, ürünün fiyatını üretici yüksek miktarda ödeyerek tamamlamaktadır. Ayrıca, üreticiler tüccarlardan aldıkları ürünler için, o günkü piyasa değeri üzerindeki fiyatla ve ek olarak belli bir faiz üzerinden ödeme yapıyorlardı. Böylece tüccar hasat zamanı gelmeden satılan ürünü piyasa fiyatının oldukça aşağısından alarak üreticiyi yüksek faiz ile borç yükü altına sokuyordu (BOA.HR.MKT.26/41.Lef.1; 4 Ramazan 1265/24 Temmuz 1849).

6.Gayrimüslim Tüccarların Aldıkları Ticaret Yol İzinleri

Osmanlı Devleti topraklarında yabancıların seyahat edebilmesi ancak Babıali'den yol emri veya tezkiresi belgesi alması ile gerçekleşiyordu. Osmanlı sınırları içinde yabancı tüccarlar, anlaşmalar çerçevesinde, bazı şartlara bağlı olarak yol emri alabilmekte ve yolculuk yapabilmekteydi (Bağış, 1983: 31). Osmanlı Devleti, yabancı devletlerle yaptığı anlaşmalar ile diğer devletlerin vatandaşlarına topraklarında güven içinde seyahat edebilme izni ve garantisi vermiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren *yol emri*, *yol emri şerifi*, *yol hükmü şerifi* adıyla geçen yol izinleri, ticari sınıftan Müstemin, Beratlı, Avrupa ve Hayriye Tüccarlarına da verilmiştir (Sezer, 2003: 106-108). Seyahat eden kişilere verilen yol emirlerinde yetkililerden kendilerine yardımcı olunması, korunmaları, ihtiyaçlarının sağlanması yazılı olduğundan rahatça yolculuk yapabiliyorlardı (Sezer, 2003: 110). Ayrıca seyahat edenler arasında ticaret yapmak amacıyla gelenlere de ticaret yol izni verilmekteydi. Mesela; Avusturya İmparatorluğu Nemçe halkından Luka Karaskiyoviç ticaret yapmak üzere başka Osmanlı şehirlerine de uğramakla birlikte Kütahya'ya doğru gitmek için ticaret yol izni istemiştir (BOA.DVN.DVE.3/41.Lef.1; 4 Safer 1262/1 Şubat 1846).

Tüccarların ticaretini yaptığı malın cinsi, nereden nereye ve ne miktarda gönderdikleri yol izni belgelerinde net olarak belirtilmemiştir. Ancak Osmanlı şehrindeki tüccarlar, temsilcileri vasıtasıyla devletin değişik bölge ve şehirlerinde hizmetkâr istihdam etmeleri ve ticaret yol emri talebinde bulunmaları bunların büyük bir ticaret kapasitesine sahip olduklarını göstermektedir (Bağış, 1983: 92). Tüccarlar, işlerini yönetmek ve takip etmek üzere iki nefer hizmetkâr kullanma hakkına sahipti. Tüccar, ikamet ettiği yer dışında olan işlerini halletmek üzere hizmetkârını göndermek zorunda kalır ise dilekçe ile izin isteyerek aldığı ticaret yol emri ile hizmetkârı serbestçe seyahat edebiliyordu (Keleş, 2015: 222). Bu çerçevede Kütahya'daki beratlı Avrupa tüccarından Gavril Veled-i Andon adlı tüccar, iki hizmetkârından biri olan Yosef Veled-i Çorçı'nın ayrılması ile yerine Dikran Valdestipan'i hizmetinde çalıştırmak ve ticaret yapmak maksadıyla Bağdat'a gitmek için ticaret yol izni talebinde bulunmuştur (BOA.DVN.152/52.Lef.1; 17 Şaban 1860/10 Mart 1860).

Ayrıca ticaret yol izinlerinin dışında seyahat etmek isteyen tüccarlardan bazılarının da tavsiye mektubu olarak izin istedikleri görülmektedir. Tüccarların seyahat ederken yanlarında tavsiye ve kredi mektupları bulundurmaları büyük elçiliklerden destek sağlamak ve ayrıca gittikleri yerlerdeki konsoloslar ve tüccarların yanında kalabilmesi için geçerliydi (Sezer, 2003: 110-111). 1861'de İzmirli Tüccar Kirkor Ebra ve ortakları Mahilaki ve Todori, Kütahya'ya ticaret yapmak üzere gelme talebinde bulunmuşlardır. Tüccarların, ticari işlerinde kolaylık sağlanması ve yardım edilmesi hususunda temsilcileri aracılığıyla Kütahya Mutasarrıflığına bir tavsiyename mektubu yazılması ile Kütahya'daki yetkili makamlardan izin alabilmişlerdir (BOA.HR.MKT.360/2.Lef.2-3; 25 Zilkade 1277/4 Haziran 1861).

Diğer taraftan Kütahya sancağına bağlı olan Eskişehir Kazasında çıkarılan lüle taşı madenini Viyana gibi Avrupa şehirlerine ihraç işi ile meşgul olan gayrimüslim tüccarlar da bulunmaktadır. Lüle taşı ticareti ile ilgili bazı tüccarların ortak ticaret şirketi kurdukları ve tüccarlardan birinin şirket işlerini yürütmek üzere Viyana’da geçici süreliğine ikamet ettiği tespit edilmiştir. Mesela; Çığırkanoglu Artin Veled-i Karabet, Kütahya’nın Hacı Ahmet mahallesinde oturmakta ve lüle taşı ticaretiyle meşgul olmaktadır.1891 tarihinde ticaret yapmak için Eskişehir’e gelen lüle taşı tüccarından Zeytünzâde Tefik Efendi ile Kütahya’da ortak bir şirket kurmuştur. Artin Veled-i Karabet, ticaret işlerini yürütmek üzere 1893 tarihinde Viyana’ya gitmiş ve şirketin hesaplarının yeniden görülmesi için Kütahya’ya dönmesi gerekmiştir. Bundan dolayı Artin Veled-i Karabet’in ortağı Zeytünzâde Tefik Efendi, Viyana’ya telgraf çekerek ortağına pasaport verilmesi için gerekli kurumlara müracaat ettikten sonra izin alabilmiştir (BOA.DH.TMIK.M.65/27.Lef.2; 4 Şaban 1316/18 Aralık 1898).

Osmanlı Devleti’nde yabancı üst düzey kişilerin ve resmi görevlilerin araştırma ve inceleme gezilerini gerçekleştirebilmek için yol izni isteklerinin olduğu da görülmektedir. Mesela; 1910’da ticaret konularında araştırma ve inceleme gezisi yapmak üzere Viyana’dan Ticaret ve Nafia Nezareti Müsteşarı Mösyö Rişader Ridet ile müşaviri Mösyö Le Doktor Viktor Doridel Ridenştayn Kütahya’ya gelme talebinde bulunmuşlardır. Heyetin temsilcileri tavsiyename mektubu ile Kütahya Mutasarrıflığını gezi konusu hakkında bilgilendirmiştir. Bunun üzerine Kütahya’daki resmi makamlar Viyana’dan gelen heyete ticari konularla ilgili yapacakları araştırma-inceleme gezisi için her türlü yardım ve kolaylığın sağlanacağını belirtmiştir (BOA.DH.MUI.126/1.Lef.2; 16 Şaban 1328/23 Ağustos 1910).

SONUÇ

Osmanlı Devleti, bünyesinde bulundurduğu gayrimüslimleri, kendi dini, sosyal ve hukuki yaşamlarını düzenleyen millet sistemi çerçevesinde yönetmiştir. Bu sistem içerisinde gayrimüslimler, Osmanlı toplumunun bir parçası olarak Müslümanlar ile beraber yaşama imkânı bulmuşlardır. Zira her Osmanlı şehrinde olduğu gibi Kütahya’daki gayrimüslimler de Müslümanlar ile sosyal ve kültürel alanlarda olduğu gibi ticari ve iktisadi alanlarda da birbirleri ile uyum içerisinde yaşamışlardır. Kütahya’da yoğun olarak ticaret ve esnaflık faaliyetleri yürüten gayrimüslimler, Ticaret Mahkemesi ve Ticaret-Sanayi Odası gibi kurumlarda üye olarak söz sahibi olmuşlardır. Ayrıca devlet merkezi ile resmi ilişkileri bulunan gayrimüslim sarraf gurubundan olan tüccarlar, iltizam sisteminde mültezimlere kefil olarak devlete nakit sermaye akışı sağlamışlardır. Aynı zamanda Murahabacı (tefecî) olan gayrimüslim sarraflar bölgede kredi finansmanlığı yaparak iktisadi ve mali yönden giderek güçlenmişlerdir. Bu vasıta ile Kütahya’da mali ve ticari mekanizma içinde giderek servet gücünü arttıran bir gayrimüslim zengin grubu ortaya çıkmıştır. Kütahya’daki gayrimüslim tüccarlardan bazıları Beratlı Avrupa tüccarlığı konumunu elde ederek birçok ticari ayrıcalık ve imtiyaz ile ticari faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. İç ve dış ticaret faaliyetleri yönünden oldukça yoğun olan Kütahya, ticaret yol izinleri alarak ticari faaliyetlerini sürdürmek isteyen gayrimüslim tüccarların uğrak noktalarından biri hâline gelmiştir.

KAYNAKÇA**Arşiv Kaynakları**

Bâb-ı Âlî Divan-ı Hümayun Kalemî (A.DVN) 18/57; 152/2.

Bâb-ı Âlî Sadaret Mektubî Kalemî (A.MKT) 179/48, 213/46.

Bâb-ı Âlî Sadaret Mektubî Deâvi Kalemî (A.MKT.DV) 58/17.

Bâb-ı Âlî Sadaret Mektubî Umum Vilayât Kalemî (A.MKT.UM) 24/53.

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH.İ.UM.EK) 105/49.

Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemî (DH.MKT) 120/8.

Dâhiliye Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Kalemî (DH.MUI) 126/1.

Dâhiliye Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu (DH.TMIK.M) 65/27.

Hariciye Mektubî Kalemî (HR.MKT) 26/41, 360/2.

Şura-yı Devlet İrade (İ.ŞD) 546/2, 7/400.

Maliye Varidat Temettuat Defterleri (ML.VRD.TMT.d) 8740, 8746, 8748, 8750, 8756, 8758, 8766, 8769, 8770, 8771, 8778.

Salnameler

Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi; 1287(1870); 1288(1871); 1289(1872); 1290(1873); 1291(1874); 1292(1875); 1293(1876); 1294(1877); 1296(1879); 1297(1880); 1301(1884); 1302(1885); 1303(1886); 1304(1887); 1305(1888); 1306(1889); 1307(1890); 1307-1308(1891); 1310(1892); 1311(1893); 1313(1895); 1314(1896); 1315(1897); 1316(1898); 1317(1899); 1318(1900); 1319(1901); 1321(1903); 1323(1905); 1325(1907).

Tetkik Eserler

Akalın, Ş.H. (2011). *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay.

Akyıldız, A. (2009), "Sarrafılık", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (C.36, ss.163-165), Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yay.

Arıkan, R. (2010). "Tanzimat Döneminde Kütahya", *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Doktora Tezi), Sakarya.

Aydın, L. (2019). "1834/1250 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Kütahya Sancağında Reaya Nüfus", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.10, S.19, 533-558.

Ayverdi, S. (2013). *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul: Kubbealtı Yay.

Bağış, A.İ. (1983), *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Ankara: Turhan Kitabevi Yay.

Bayartan, M. (2009). "Osmanlı'dan Günümüze Kütahya Şehrinin Yapı Taşları: Mahalleler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, S.18, 57-70.

Bilge, S.M. (2018). *Osmanlı İstanbul'unda Esnaf ve Ticaret*, İstanbul: Kitapevi Yay.

- Bölükbaşı, Ö. F. (2014). ‘İstanbul Sarrafları (1691-1835)’, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.30, 16-96.
- Canatar, M. (2002). ‘Kethüda’, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (C.25, ss.332-334), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Çakır, İ.E. (2016). ‘XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kütahya Kazası’, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.20, S.1, 243-274.
- Demirci, A. (2019). ‘Osmanlı Devletinde Taşra Ticaret Mahkemeleri (Beyrut, İzmir, Selanik ve Ankara Örnekleri)’, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Doktora Tezi), Ankara.
- Devellioğlu, F. (2009). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Haz. Güneşal, A.S.), Ankara: Aydın Kitapevi Yay.
- Diyarbakırlıoğlu, M.A. (2010). *Kayıbolan Meslekler ve Son Ustalar*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yay.
- Ekinci, E.B. (2010). *Osmanlı Mahkemeleri(Tanzimat ve Sonrası)*, İstanbul: Arı Sanat Yay.
- Erkan, N. (2015). ‘XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı Üsküdar Sicillerine Göre Müslim-Gayrimüslim İlişkilerinin Hukuki Boyutu’, *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, 77-108.
- Göyünç, N. (2011). ‘Hane Deyimi Hakkında’, *Tarih Dergisi*, S.32, 331-348.
- Güler, İ. (2000). ‘XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları ve Sorunları Üzerine Gözlemler’, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.2, 121-158.
- Gülsoy, U. ve Nazır, B. (2009). *Dersaadet Ticaret Odası 1882-1923*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yay.
- Güran, T. (2013). *XIX. Yüzyıl’da Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- İpşirli, M. (1992). ‘Bezirgân’, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (C.6, ss.103-104), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kahraman, S.A. (2017). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (C.1, ss.20), İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Keleş, E. (2015). ‘Avrupa Tüccarlarının Hukuki ve Ticari Durumlarına Dair Bazı Tespitler(1835-1868)’, *Belleten Dergisi*, C.79, S.284, 199-292.
- Koç, M. (2019). ‘Osmanlı Ceza Hukukunda Hile(Aldatma-Dolandırıcılık) Suçları ve Cezaları’, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.19, S.1, 119-139.
- Koyuncu, N. (2014). ‘Osmanlı Devleti’nde Sarrafların Mültezimlere Kefilliği’, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.5, S.1, 295-325.
- Özcan, S. (2011). ‘XIX. Yüzyılın Ortalarında Sinop’taki Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı’, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.19, 145-172.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (C.1,2,3) İstanbul: Milli Eğitim Yay.
- Pamuk, Ş. (2003). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yay.
- Polat, Z. (2014). ‘Osmanlı Devleti’nde Ermenilerin Sosyo-Ekonomik Yapısından Kentsel Kesitler’, *Yeni Türkiye Dergisi*, S.60, 1-18.

- Sarı, N. (1991). ‘‘Attar’’, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (C.4, ss.94-95), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Sezer, H. (2003). ‘‘Osmanlı İmparatorluğunda Seyahat İzinleri, (XVIII-XIX. Yüzyıl)’’, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.20, S.33, 105-124.
- Turan, Ş. (2015). ‘‘Moğolların Anadolu’yu İstilâsı Sonrası Türkmen Tarzında Şekillenme’’, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.29, 185-194.
- Türkkan, A. (2014). ‘‘Tanzimat’tan Sonra (1839)Kütahya’daki Hristiyanların Dini-İdari Durumları Ve Yaşadıkları Tartışmalı Meseleler’’, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, 111-133.
- Varlık, M.Ç. (1996). ‘‘Germiyanoğulları’’, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (C.14, ss.33-35), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.